

Білоусов О.С.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету

НЕДЕРЖАВНІ СТРУКТУРИ ЯК СУБ'ЄКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Сукупність недержавних структур виступає одним з головних інституційних аспектів функціонування громадянського суспільства.

Головним чинником цього процесу стала інституалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, зокрема його недержавних структур, та безпосередніх зв'язків і співпраці з органами державної влади, що відповідає позитивному досвіду розвинених європейських країн у цьому напрямку.

Ключові слова: недержавні структури, громадянське суспільство, державна влада, міжнародні організації, партнерство.

Важливим суб'єктом становлення та розвитку інформаційного суспільства, як у глобальному вимірі, так і у будь-якій державі зокрема, в Україні виступає не лише держава, але й недержавні структури. Сукупність останніх, зазвичай, розглядають, як один з головних інституційних аспектів функціонування громадянського суспільства.

У доповіді «CIVICUS» міжнародного альянсу, який вже багато років займається зміцненням громадянського суспільства у всьому світі, протягом тривалого часу використовується «робоче» (як застерігають його представники) визначення громадянського суспільства як «арени, поза сім'єю, держави та ринку, яка створюється індивідуальними і колективними діями, організацій та інститутів для просування спільних інтересів» [1].

В одному з найбільш авторитетних у світі досліджень глобального громадянського суспільства зазначається, що поняття інститутів громадянського суспільства охоплює широке коло формальних організацій та неформальних груп, основними ознаками яких є приватний характер, тобто незалежність від інститутів держави; некомерційний характер, тобто відсутність мети розподілу прибутку від діяльності між засновниками та учасниками; самоврядний та добровільний характер [2]. Метою інститутів громадянського суспільства, підкреслюється у ньому, є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного, й разом з тим колективного, інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб.

У останні два десятиліття загальнозживаним стало позначення громадянського суспільства як третього сектору суспільства поруч із державним та комерційним, який, на відміну від перших двох, дає можливість спрямовувати приватну ініціативу на досягнення суспільних благ. Це відображає і еволюція підходів до розуміння громадянського суспільства: якщо класичні уявлення про громадянське суспільство переважно протиставляли його державі, то сучасні концепції, навпаки, (принаймні, у своїй більшості), вбачають у державі та громадянському суспільстві взаємопов'язані та взаємообумовлені сфери, орієнтовані на розв'язання одних і тих самих завдань суспільного розвитку.

У країнах розвинутої демократії громадянське суспільство виступає партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних та політичних завдань. Інститути громадянського суспільства забезпечують:

— надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, які не можуть забезпечити ні держава, ні комерційні організації, та переважно шляхом вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг;

— організацію громадян для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;

— поширення благодійництва та надання адресної і оперативної благодійної допомоги;

— неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, представлення та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і у комунікації із політичними акторами;

— участь в ухваленні рішень та забезпечення таким чином більшої ефективності цих рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп;

— здійснення громадського контролю за владою та протидії корупції.

Діючи у такий спосіб, інститути громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян (що сформувались ще за часів тоталітаризму та авторитаризму, але виявляють надзвичайну стійкість), підтримують та відтворюють

демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності.

Визнаючи роль громадянського суспільства, країни розвинутої демократії системно залучають інститути громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє:

- Звільняти державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення.
- Підвищувати якість політичних та публічно-правових рішень через більш повне врахування потреб населення, альтернатив та можливих наслідків рішень. Підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади.
- Забезпечувати більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням.

Натомість, відмова від комунікації із громадським сектором та його відсторонення від формування політики, як свідчить історичний досвід кінця ХХ — початку ХХІ ст., перетворює громадський сектор на альтернативу та конкурента владного сектору як у соціальній, так і у політичній сферах, негативно впливає на рівень підтримки владних інститутів з боку населення, підриває легітимність публічних рішень та знижує готовність населення до їх виконання.

Українська дослідниця І.В. Арістова не лише визнає та обґрунтовує надзвичайно тісний зв'язок між поняттями «інформаційне суспільство» та «громадянське суспільство», але, навіть, йде далі — у своїй роботі вона визначає інформаційне суспільство як «громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг на основі інтелектуальних інформаційних технологій та технологій зв'язку» [3, с. 41]. погоджуючись з нею у тому, що характеристики, наведені цитованою авторкою, дійсно властиві громадянському суспільству інформаційної доби, все ж не можна, однак, вважати таку дефініцію повною. Адже, у структурно-функціональному плані інформаційне суспільство, як певний тип конкретної соціальної організації, охоплює соціум в цілому, тобто не лише «третій сектор», як сферу поза державної та, як правило, некомерційної активності громадян, але й саму державу та виробничу сферу.

До речі, дотичні висловленою вище автором даної статті зауваження аргументи можна знайти і в тексті дослідження самої ж І.В. Арістової, зокрема, коли вона виділяє головні характеристики розвитку інформаційного суспільства в Україні.

1. У 90-ті роки в Україні утворився комерційний інформаційний сектор економіки, структура якого та зайнятість у якому ще не достатньо досліджені.

2. Поширюється процес інформатизації комерційного сектору економіки. Інформатизація в бізнесі йде за модернізаційною схемою.

3. В Україні присутні головні рушійні сили розвитку інформаційного суспільства, що позначені експертами Європейського Союзу:

- реклама та пропаганда привабливого сучасного способу життя: електронне листування, торгівля і банківські операції, резервування подорожей, домашнє читання школярів і курсові роботи студентів; послуги Інтернет та інші послуги доступні тільки тим, у кого є персональний комп'ютер;
- велика кількість електронних ігор розрахована на дітей, які завтра потенційно стануть проповідувати можливості інформаційних і телекомунікаційних технологій на роботі;

— комп'ютеризація освіти — її вплив сьогодні не такий великий, проте завтра під впливом конкуренції, зростання комп'ютерної письменності батьків і вимог самих учнів, також: під впливом розвитку мережеских послуг вона збільшуватиме соціальну роль інформаційних і телекомунікаційних технологій;

— подальше зниження цін на різноманітні інформаційні та телекомунікаційні технології (ІТТ), що передбачено експертами, слугує рушійною силою розвитку інформаційного суспільства;

— комфорт і зручність у будинку, офісі, в машині завжди були і залишаються важливою рушійною силою соціальних змін;

— все більша кількість людей та організацій використовують електронні пристрої для особистої охорони та безпеки;

— можливість більш широкої участі сільського населення в економічному та соціальному житті за допомогою ІТТ також стимулює розвиток інформаційного суспільства.

4. У країні почалася «домашня комп'ютерна революція», тобто збільшення рівня зацікавленості до ІТТ [4, с.78-79].

Як вочевидь впливає з процитованих вище, на думку І.В. Арістової, «головних характеристик розвитку інформаційного суспільства», вони стосуються не лише громадянського суспільства, але й, безумовно, соціуму в цілому.

Той факт, що більшість дослідників стоять на позиціях саме такого розуміння інформаційного суспільства, можна однозначно підтвердити, експлікуючи дані ними його визначення (у даній статті немає сенсу детально їх аналізувати). Як досить типовий приклад наведемо визначення, дане на основі діяльнісного підходу саме за функціо-

нальними ознаками. Так, дослідники В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимбалюк визначають інформаційне суспільство як таке, в якому «більшість працівників займаються створенням, збиранням, відображенням, реєстрацією, накопиченням, збереженням і поширенням інформації, особливо її найвищої форми — знань». Суспільство, в якому «діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку» [5, с. 54].

У даному визначенні, як і у багатьох інших подібних до нього, йдеться саме про суспільство в цілому, а не якісь його окремі сфери, або сектори.

Сучасна історія України після поновлення її державної незалежності підтвердила універсальну закономірність, згідно якої становлення повноцінного громадянського суспільства є одним із найважливіших атрибутів демократичних перетворень. Її досвід вочевидь продемонстрував, що саме громадянське суспільство в Україні здатне (що особливо чітко вже неодноразово проявлялось в критичні моменти) бути вагомим актором політичного процесу, гарантом незворотності демократичного вибору та захисту основних прав і свобод людини і громадянина.

Перетворення сприяння формуванню громадянського суспільства від загальних декларацій до дійсно одного із стратегічних пріоритетів державної політики об'єктивно обумовлено як внутрішньополітичними, так і зовнішньополітичними потребами України, а саме такими як :

- захист демократичних цінностей та підвищення ефективності інститутів державної влади;
- залучення громадян до вироблення та реалізації державної політики;
- суспільна консолідація та формування української політичної нації;
- захист конституційних прав та реалізація законних інтересів громадян;
- налагодження соціального діалогу та стимулювання економічної самодіяльності населення;
- формування середнього класу, поліпшення клімату для малого й середнього бізнесу;
- прискорення євроінтеграційних процесів, розвиток співробітництва з міжнародними організаціями;
- утвердження міжнародного іміджу України як демократичної, правової держави.

Тобто, саме у площині державно-громадянської взаємодії лежить можливість вирішення найактуальніших завдань як державного, так і суспільного розвитку, корінним серед яких, зокрема, є розвиток так і не завершеного, хоча б в основних своїх рисах, проекту формування української політичної нації, а відтак — відповідної громадянської ідентичності. На безумовну взаємопов'язаність цих

процесів неодноразово вказує у своїх працях М.Т. Степика. Так, у монографії «Українська ідентичність : феномен і засади формування» він підкреслює, що «Становлення націй як історичних спільнот пов'язане з формуванням ринкових відносин у тому сенсі, що передумовою ринку є існування не станових, а громадянських спільнот, де люди є формально рівними. Водночас ринок потребує високої соціальної комунікації та мобільності й тим самим руйнує станові, конфесійні, етнічні, расові та інші перепони. Унаслідок цього формується громадянське суспільство, що, власне, і є політичною нацією. Тому останню можна визначити як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), що характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, економічного й соціального життя, спільною культурою, мовою та цінностями громадян, свідомих своєї окремішності у світовій співдружності націй» [6, с. 34-35].

Своєю чергою, недорозвиненість громадянського суспільства несе в собі певні загрози для національної безпеки України. Вони були досить чітко зафіксовані, зокрема, у попередній редакції «Стратегії національної безпеки України», затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (нині втратила чинність). У ній серед інших принципів, на яких базується політика національної безпеки, були визначені такі, як пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; демократичний громадський контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави; залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки. Крім того, попереджено, що одним із чинників, які ускладнюють вирішення проблеми забезпечення національної єдності та соборності Української держави, залишається «слабкість та розпороченість інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя» [7]. Тому необхідно продовжити реформування політичної системи у напрямі утвердження плюралістичної демократії та європейських цінностей, свободи слова, розвитку громадянського суспільства у всіх його проявах.

Варто зауважити, що деякі вчені завжди застерігали проти переоцінки можливостей розвитку громадянського суспільства в пострадянських країнах взагалі та стимулювання ним громадської участі зокрема. Так, наприклад, типову для них позицію декларує П. Варзарь, зазначаючи, що «сучасні громадянські суспільства в пострадянських країнах повністю реальні лише в перспективі, оскільки це для нас явище вельми нетрадиційне.

...Яким чином дії держави й бізнесу можуть позитивно відгукуватися на громадянські ініціативи "знизу"?» [8, с.77].

Задля реальної оцінки стану основних проблем та перспектив розвитку громадянського суспільства доцільно керуватися не лише суб'єктивними оцінками (нехай навіть визнаних фахівців), а, передусім, об'єктивними даними (статистичними, соціологічними тощо). Значні масиви таких даних узагальнені, зокрема, у спеціалізованих рейтингах. Згідно авторитетних рейтингів впливових міжнародних організацій, показники розвитку громадянського суспільства в Україні за низкою загальноновизнаних індикаторів протягом періоду незалежності поступово поліпшувалися, а останніми роками демонструють певну стабільність. До того ж, як правило, вони виглядають краще, ніж в інших пострадянських державах (за винятком країн Балтії).

Так, за результатами дослідження «Nations in Transit» міжнародної неурядової організації «Freedom House» (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів — «найгірша», до одного бала — «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно покращилася від 4,75 балів у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 балів на початок другого десятиліття XXI ст. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращий рейтинг. Щоправда, за іншими напрямами дослідження «Nations in Transit» рейтинги України виглядають не такими успішними: рейтинг «демократичного розвитку» (тобто, середній загальний показник, інтегрований на основі інших) становив 4,61 бала, «національне демократичне управління» — 5,5 бала, «виборчий процес» — 3,5 бала, «незалежні медіа» — 3,75 бала, «місцеве демократичне управління» — 5,5 бала, «судова система та незалежність суддів» — 5,5 бала, «корупція» — 5,75 бала [9; 10]. Для визначення вказаного рейтингу розвитку громадянського суспільства зарубіжні експерти беруть до уваги: кількісне зростання НУО, їхню організаційну спроможність та фінансову стабільність, правове та політичне оточення, в якому вони функціонують, розвиток незалежних професійних спілок, рівень участі груп захисту інтересів у політичному процесі.

Міжнародні рейтингові агенції, загалом вказуючи на позитивну динаміку розвитку третього сектору в Україні, водночас, відзначають її повільні темпи. Так, більшість основних показників демократичного розвитку України у порівнянні з 2011 роком погіршилася. Так, зокрема, середній інтегральний показник «демократичного розвитку»

у 2012 р. експерти визначили у 4,82 бала, що на 0,21 бал гірший від результату 2011 року. Іншими напрямами демократичного розвитку, що погіршили свої показники у цьому ж рейтингу, стали: «Виборчий процес», «Незалежні медіа», «Національне демократичне управління», «Незалежність судової системи», «Корупція». Натомість, показники напрямів «Місцеве демократичне управління» та «Громадянське суспільство», хоча і не покращились, але залишилися на тому ж рівні. Лідируючі позиції відносно інших показників демократичного розвитку України і в цьому рейтингу, як і в минулі роки, зайняв напрям «Громадянське суспільство» Nations in Transit — Ukraine (2012) [12]. Відносно показників останніх років, особливо після «перезавантаження» влади у 2014 році, ще рано робити обґрунтовані висновки.

Експерти Українського незалежного центру політичних досліджень, проаналізувавши складові індексу сталості громадянського суспільства України порівняно із іншими посткомуністичними країнами, побачили при цьому такі характерні відмінності:

— Законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства — єдиний показник, за яким Україна не є лідером серед країн СНД. У цьому Україна відстає від Грузії, а також Македонії, Боснії та загалом від середнього показника стану законодавчого середовища для громадянського суспільства у країнах Південної Європи (останні випереджаємо за загальним середнім показником).

— Організаційна спроможність та фінансова життєздатність НУО, найслабші показники України, випереджають відповідні середні показники країн Південної Європи.

— Показник адвокатури НУО України випереджає не тільки середній відповідний показник для країн Південної Європи, але і відповідний показник кожної окремої із цих країн, окрім Болгарії. За цим показником Україна також випереджає Угорщину та лише трохи відстає від та загалом країн Центральної та Східної Європи (від яких значно відстає за середніми загальними оцінками).

— За показником надання послуг Україна випереджає середній показник країн Південної Європи та практично співмірна із Болгарією та випереджає Литву, від яких відстає за загальною середньою оцінкою.

— Оцінка інфраструктури громадянського суспільства України та оцінка сприйняття громадянського суспільства громадськістю практично дорівнює відповідній середній оцінці країн Південної Європи.

На основі зазначеного аналізу, вони приходять до такого загального висновку, що, «маючи гірше законодавче середовище та значно менший

кількісний склад, ніж громадянське суспільство країн південної Європи, НУО України демонструють потужнішу адвокацію та беруть більшу участь у наданні послуг. Проте при цьому громадяни України загалом трохи гірше враження про НУО, ніж громадяни країн Південної Європи. Найбільше відставання від країн Центральної та Східної Європи НУО України мають за показниками фінансової життєздатності, інфраструктури та сприйняття громадськістю» [13].

На основі співставлення різних міжнародних рейтингових показників, експерти Українського незалежного центру політичних досліджень приходять до узагальнюючого висновку про те, що громадянське суспільство України має значний резерв стійкості. «Так, оцінка його розвитку не змінюється незалежно від того, чи змінюється загальна оцінка демократії (при погіршенні та при покращенні такої оцінки стан розвитку громадянського суспільства лишається незмінним); оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні також залишається незмінною, незважаючи на погіршення показників незалежності ЗМІ, демократичності урядування на національному та на місцевому рівнях, а також незалежності судової системи (у 2011 році). При будь-яких коливаннях інших показників, оцінка рівня розвитку громадянського суспільства в Україні досить значно випереджає оцінки усіх інших складових демократії (найменше — демократичність електорального процесу та незалежність ЗМІ, найбільше — демократичність урядування на місцевому рівні). У той же час, така картина може означати, що громадянське суспільство України не має суттєвого впливу на розвиток інших складових демократії» [14].

Крім того, за останні роки суттєво змінилася на краще ситуація з нормативно-правовим забезпеченням функціонування громадянського суспільства. Головним чинником цього процесу стала інституалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, зокрема його недержавних структур, та безпосередніх зв'язків і співпраці з органами державної влади, що відповідає позитивному досвіду розвинених європейських країн у цьому напрямку.

Література:

1. CIVICUS' 2013 Enabling Environment Index // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://civicus.org/downloads/2013EEI%20REPORT.pdf>
2. Global Civil Society: An Overview / Lester M. Salamon, S.Wojciech Sokolowski, and Regina List // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://admcf.com/jhu/pdfs/Books/BOOK_GCS_2003.pdf
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Ірина Василівна Арістова. — Х., 2002. — 476 с.
4. Арістова І.В. Вказ. праця.
5. Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції:

людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимбалюк та ін. — К. : Інтеграл, 2002. — 220 с.

6. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М.Т. Степико. — К. : НІСД, 2011. — 336 с.

7. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/p_5728.html

8. Варзарь П. Теоретичні основи концепцій розбудови громадянського суспільства у пострадянських країнах / П. Варзарь // Політичний менеджмент. — 2010. — Спеціальний випуск. — С. 72-79.

9. Nations in Transit — Ukraine (2011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Ukraine.pdf

10. Nations in Transit — 2011 / Country Reports [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2011>

11. Nations in Transit — Ukraine (2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine>

12. Громадянське суспільство України в цифрах / УНЦПД // Матеріали круглого столу, 24 січня 2012 року, м. Київ. — К. : УНЦПД, 2012. — 25 с.

13. Громадянське суспільство України в цифрах. — Вказ. матеріали круглого столу.

14. Громадянське суспільство України в цифрах. — Вказ. матеріали круглого столу.

Белоусов О.С. Негосударственные структуры как субъекты функционирования гражданского общества. — Статья.

Аннотация. Совокупность негосударственных структур выступает одним из главных институциональных аспектов функционирования гражданского общества.

Главным фактором этого процесса стала институализация государственной политики содействия развитию гражданского общества, в частности его негосударственным структурам, и непосредственной связи и сотрудничества с органами государственной власти, что отвечает позитивному опыту развитых европейских стран в этом направлении.

Ключевые слова: негосударственные структуры, гражданское общество, государственная власть, международные организации, партнерство.

Belousoff O. State Structures as a Subjects of Functioning of Civil Society. — The Article.

Summary. The aggregate of no state structures comes forward one of main, institutional aspects of functioning of civil society.

The main factor of this process was become by instutualization of public policy of assistance development of civil society, in particular him no state structures, and direct connection and collaboration with the organs of state power, that answers positive experience of the European countries in this direction.

Keywords: no state structures, civil society, state power, international organizations, partnership.